

VERONICA TURCUȘ, ȘERBAN TURCUȘ

ÎNTE CULTURĂ, ȘANTAȘ ȘI SPIONAȘ ACCADEMIA DI ROMANIA LA CREPUSCUL (1947-1955)

STUDIU ȘI DOCUMENTE

Cluj-Napoca, 2017

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	5
Școala Română din Roma și aproximarea sfârșitului	7
Sfârșitul instituției Accademia di Romania.....	19
Palatul Accademia di Romania între șantaj și spionaj	27
Documente.....	53
Notă	55

ȘCOALA ROMÂNĂ DIN ROMA ȘI APROXIMAREA SFÂRȘITULUI

Este de notorietate, pentru studioșii istoriei culturii interbelice, că perioada de maxim randament pe care l-a avut Școala Română din Roma a fost în timpul directoratului profesorului clujean Emil Panaitescu¹. Înlocuirea brutală a acestuia de regimul legionar a dus la dezechilibrarea definitivă a funcționării și prestigiului Școlii². Tentativa de remediere a situației, prin numirea lui Scarlat Lambrino³, a asigurat așezământului românesc din Cetatea Eternă un climat științific decent și o conducere

¹ Emil Panaitescu (11 februarie 1885 - 20 februarie 1958) a fost un istoric român, profesor de Istorie Antică la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj, director al Institutului de Studii Clasice și al Muzeului de Arheologie din Cluj. S-a distins ca elev al primei generații a Școlii Române din Roma și cel mai performant director al acesteia între anii 1929-1940. Veronica Turcuș, *Emil Panaitescu (1885-1958) și Școala Română din Roma*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2009, XLVIII, p. 261-298; Eadem, *Din raporturile intelectualității universitare clujene interbelice cu elita academică italiană: Emil Panaitescu în corespondență cu Giuseppe Lugli*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca. Series Historica”, 2011, L, p. 135-188.

² Veronica Turcuș, Șerban Turcuș, *România Legionară și impactul asupra instituțiilor de cultură. Studiu de caz – Accademia di Romania din Roma*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» Cluj-Napoca, Series Historica, 2013, LII, p. 261-284.

³ Scarlat Lambrino (16 august 1891 - 30 august 1964) a fost un reputat istoric al Antichității, membru corespondent al Academiei Române din 1934. Între anii 1923 și 1925 s-a aflat printre membrii Școlii Române din Franța de la Fontenay-aux-Roses. A funcționat în calitate de cadru didactic la Universitatea din București. A fost șef de săpături pe șantierul arheologic de la Histria (1928-1940), iar în perioada 1 august 1938 - 20 iulie 1940 a fost și director al Muzeului Național de Arheologie. Director la Accademia di Romania din Roma între 1941-1947. În 1947, după ce a părăsit postul de director la Accademia di Romania, la solicitarea Universității din Lisabona, Scarlat Lambrino, a activat la catedra de epigrafie de acolo, unde și-a continuat și încheiat cariera.

disciplinată, care însă nu a mai putut corecta panta descendentă pe care o luase Școala după defenestrarea lui Panaitescu. Mandatul lui Lambrino a corespuns în mare parte și evoluțiilor negative corelate celui de-Al Doilea Război Mondial și a consecințelor nefaste ale acestuia pentru evoluțiile publice românești⁴. Numit în vara lui 1941 ca director al Școlii de la Roma, Scarlat Lambrino a preluat conducerea ei efectivă doar în luna decembrie 1941. În aprilie 1942 acesta informa Academia Română asupra stadiului lucrărilor bursierilor. Așa cum menționa directorul Școlii, un mare mănunchi de studii ale bursierilor de la sfârșitul anilor '30 se afla la direcțiune, în manuscris, gata pregătit pentru tipărirea în anuarele Școlii.

Activitatea Școlii și cercetările bursierilor au fost afectate de climatul neprielnic provocat de război, cu începere chiar de la dificultatea de deplasare a bursierilor. Arhivele universităților din țară indică, în anii respectivi, numele unor bursieri recomandați pentru Școala de la Roma, unii dintre ei acceptați apoi de Ministerul de resort, care de multe ori nu au mai apucat să ajungă la așezământ, deși aveau toate actele în regulă pentru a fi considerați membri ai Institutului. Unii nu primeau aprobarea forurilor militare, iar comunicațiile erau foarte anevoioase. Avem ca exemplu cazul lui Dumitru Marin. Acesta fusese numit în 1940 bursier al Școlii din Franța la recomandarea Universității din Iași însă în condițiile războiului, neputând ajunge acolo, a fost transferat la Roma, unde era acceptat de directorul Lambrino și pentru anul 1941-42 ca membru al Accademia di Romania. În anul 1943 universitățile solicitau bursierilor care se prezentau la concursurile organizate pentru Școlile de la Roma și Fontenay-aux-Roses „o dovadă că au luptat cel puțin 6 luni pe frontul din Răsărit, în actualul război”. Directorul Lambrino întâmpina numeroase probleme și cu bursierii care reușiseră să ajungă la Roma, deoarece oficialitățile militare românești făceau nenumărate apeluri ca aceștia să fie concentrați și trimiși pe front. Amintim, în context, că doi foști bursieri ai Școlii, Gheorghe Coatu și Ioan Onofrei, abia întorși de la specializarea romană, au murit pe front în vara anului 1941.

Soluția numirii ca bursieri a unor studioși care se aflau deja în Italia a devenit o practică în anii războiului, pentru că nu întâmplător la 10 mai 1946 Nicolae Turcan, licențiat și doctorand în filologie romanică al Universității clujene, aflat la Școala Română din Valle Giulia în momentul respectiv, solicita Universității transilvănene să îl propună ca membru al

⁴ Veronica Turcuș, *Școala Română din Roma*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, p. 297-313.

Școlii Române de la Roma, iar pe cerere decanatul punea apostila: „*La dosarul propunerilor pentru Școlile române din străinătate atunci când va fi cazul*”. De altfel Școala Română din Franța adoptase această soluție în anul 1943. „*Dat fiind că am așteptat zadarnic și anul acesta, ca și anul trecut – arăta Constantin Marinescu⁵, directorul Școlii de la Fontenay-aux-Roses, în raportul său către Academia Română prezentat în ședința de la 17 decembrie 1943 –, sosirea membrilor recomandați de Facultăți, am propus – și Ministerul Culturii Naționale a binevoit să aprobe – ca în lunile februarie și martie a.c. să se recunoască drept bursieri temporari, nouă dintre tinerii români aflători la studii la Paris, în afară de alți doi doctoranzi în litere (d-nii Emil Cioran și Lucian Bădescu), destinați ca bursieri de Ministerul Culturii încă din 1942*”. În anul 1947 se ajunsese, de altfel, la situații atipice, în Accademia di Romania fiind găzduite în iunie nouă persoane, dintre care doar doi membri cu bursă (Horia Tănăsescu și Meluța Miroslov-Marin). Ceilalți erau fie ospitanți, fie doar „găzduiți”, în rândul acestora din urmă numărându-se un „ospitant” italian și un doctor în matematici.

Ținând seamă de dificultățile războiului, unii dintre bursieri solicitau diverselor instituții, la fel ca în anii '30, ajutoare financiare pentru a-și putea prelungi sejurul la Roma și definitivă cercetările. La 10 noiembrie 1941, Ștefan Pascu cerea Academiei Române o subvenție de 3-4000 de lire italiene pentru continuarea cercetărilor, deoarece ajunsese cu o întârziere de trei luni la Roma, din cauza dificultăților cu obținerea pașaportului, după ce fusese numit bursier la 1 noiembrie 1939.

Cu toate consecințele războiului, Lambrino se străduia să facă din Accademia di Romania un laborator al normalității academice. Astfel, în anul universitar 1941-42, biblioteca Școlii își sporise fondul de carte ajungând la 13.000 de volume. Bibliotecar era Dinu Adameșteanu, iar Școala avea atunci 12 membri. Programul de conferințe amorțat de Vasile Pârvan cu două decenii înainte nu este abandonat, ci i se oferă o continuitate de criză. La Școala Română conferențiază, în 1942, personalități de marcă,

⁵ Constantin Marinescu (11 august 1891 - 1 aprilie 1982) a fost un istoric român, membru corespondent (1928) al Academiei Române. Între 1923-1943 a fost profesor de istorie medievală la Universitatea din Cluj și tot la Cluj a funcționat ca director al Institutului de Istorie Universală (1925-1943). În 1943 s-a transferat la Universitatea din București, în contextul în care, deja din 1941, a fost numit director la Școala Română de la Fontenay-aux-Roses (Paris). În 1948, după ce a fost demis din funcție și exclus din Academie, s-a stabilit în Occident.

precum filosoful Francesco Orestano sau Amedeo Maiuri, arheologul Pompeiului. Seria anuală de conferințe s-a desfășurat în lunile februarie – mai 1942 cu colaborarea lui Roberto Paribeni, a lui Giulio Bertoni, a istoricului religiilor Raffaele Pettazzoni, a rectorului Universității din Perugia, Paolo Orano – înalt ierarh fascist, doctrinar al corporatismului, cunoscut pentru pozițiile sale antisemite –, a prorectorului celei din Roma, Giuseppe Cardinali, alături, desigur, de membrii conducerii Școlii. Seria de conferințe a fost deschisă la 17 februarie 1942 de conferința lui Lambrino, *La Scizia Minore e la Romanità daco-getica* și a continuat la 5 martie cu prelegerea lui R. Paribeni, *Mar Nero, Egeo e Mar Ionio agli albori della storia*, la care au fost prezenți cardinalii Fumasoni Biondi și Marmaggi, membrii Academiei d'Italia Pettazzoni, Guidi, Volpe, Nogara și Pace, miniștrii României pe lângă Quirinale și Sf. Scaun. La 17 martie a conferențiat Sever Pop (subiectul ales a fost *Parlate di Romania e parlate d'Italia*), seria continuând la 31 martie cu expozeul lui R. Pettazzoni pe tema *Il culto del Sole nell'antica Tracia*. La 14 aprilie 1942 rectorul Orano a vorbit bursierilor despre poezia lui D'Annunzio, iar la 21 aprilie, în contextul sărbătoririi fondării Cetății Eterne (Natale di Roma, sărbătoare asumată în calendarul fascist ca zi națională), conferința romanistului G. Bertoni, *Latinità della lingua romena*, a avut o dublă semnificație, științifico-culturală și politică. G. Cardinali a prezentat membrilor Școlii la 28 aprilie o prelegere intitulată *Le origini del consolato e la costituzione politica di Roma*, seria conferințelor fiind încheiată, la 5 mai 1942, de secretarul V. Vătășianu cu o expunere pe tema bisericilor din Țara Românească în Evul Mediu.

Multe dintre conferințe erau prezentate publicului italian în cheie politică, subliniindu-se și valența propagandistică a acestora. În „Tribuna” din 7 martie 1942, de exemplu, se arăta că academicianul Paribeni a vorbit la Accademia di Romania „*delle relazioni fra l'Italia e le regioni romene, fattesi così vivaci e profonde durante l'impero di Roma e ora rinnovatesi sui campi di battaglia dell'Est*”. Iar conferința lui Sever Pop despre graiuri era anunțată în presa italiană de titluri precum *Come Roma vive dopo due millenni nella lingua romena*⁶. Subsumată propagandei românești, care consona în anii respectivi cu cea mussoliniană, pusă în slujba legitimării istorice a regimului fascist prin apelul la modelul imperial, a fost și o altă serie de manifestări organizate la Accademia di Romania în primăvara

⁶ „Il Giornale d'Italia”, 19 martie 1942. Vezi și „La Tribuna” din 19 martie 1942, „L'Avvenire” din 22 martie 1942.

Respect pentru oameni și cărți

anului 1942, inclusiv recepția oferită aici de directorul Lambrino în onoarea profesorilor N. I. Herescu și O. Onicescu.

În paralel, cu începere din luna ianuarie 1942, a continuat și obișnuitul program de „ilustrări de monumente”, antice și medievale, vizite la muzeele romane, a săpăturilor de la Ostia, activități desfășurate sub conducerea directorului Lambrino, a consilierului științific Lugli, a secretarului Vătășianu.

La 2 iunie 1942 a fost inaugurată expoziția secției artistice. Directorul Scarlat Lambrino i-a prezentat-o regelui Vittorio Emanuele III. Au expus pictorul Eugen Drăguțescu, sculptorul Florea Stoica, arhitecții Virgil Antonescu și Ovidiu Coatu. În toamna aceluiași an Liviu Rebreanu vizitează Școala, la 25 octombrie.

Aniversarea a două decenii de existență a Școlii Române din Roma, la 19 noiembrie 1942, i-a prilejuit directorului Scarlat Lambrino o trecere în revistă a ceea ce s-a înfăptuit în acest interval; au rostit cuvinte de salut și Riccardo del Giudice, ministrul italian al Educației, Armin von Gerkan, directorul Institutului Arheologic German din Roma și ambasadorul Vasile Grigorcea.

Cu toate acestea, contextul belic greva viața așezământului românesc. Încă din noiembrie 1942 s-a ridicat problema organizării activităților la Școală în condițiile unor eventuale atacuri aeriene: măsurile de salvare a edificiului și a bunurilor, eventuala mutare a personalului și a bursierilor în afara Romei.

În vara anului 1943 războiul atingea direct Italia⁷, iar evenimentele s-au succedat cu repeziciune: la 10 iulie Aliații au debarcat pe coastele meridionale ale Siciliei; la 19 iulie Roma (cartierul San Lorenzo) e bombardată de anglo-americani, care până atunci o cruțaseră; la 24 iulie regele Vittorio Emanuele III îl destituie pe Mussolini și îl arestează, înlocuindu-l la conducerea guvernului cu Pietro Badoglio. Acesta încheie armistițiul cu Aliații la 3 septembrie. La 8 septembrie Roma e ocupată de trupele germane. În timp ce regele și Badoglio se refugiază în Puglia, punându-se sub protecția Aliaților, Mussolini este eliberat la 12 septembrie de germani și întemeiază, în nordul Italiei, „Republica Socială Italiană”.

Vicepremierul Mihai Antonescu cerea, în septembrie 1943, să se facă tot ce se poate pentru a menține activitatea Școlii. Probabil că se gândea și la acțiuni de propagandă în favoarea României, pe care Accademia di

⁷ Pentru detalii vezi Veronica Turcuș, Mihai Bărbulescu, Iulian Mihai Damian, *Accademia di Romania din Roma 1922-2012*, Roma, 2012, p. 143-148.

Romania le-ar fi putut înlesni, într-un timp când acțiunile propagandistice maghiare și bulgare se intensificau la Roma.

Situația din sudul și centrul Peninsulei Italice s-a precipitat în prima jumătate a anului 1944, în contextul avansării trupelor aliate care debarcaseră la 22 ianuarie 1944 la Anzio, în spatele frontului german. După bătălia de la Monte-Cassino din februarie-mai același an, încheiată la 17 mai cu ocuparea localității de către anglo-americani, calea spre Roma a fost deschisă, capitala Italiei fiind eliberată la 4 iunie. Pe parcursul lunii iulie, aliații au eliberat Siena, Arezzo, Livorno, Ancona, iar la 22 august au intrat în Florența.

Toate acestea au avut urmări nefericite și pentru Școala din Roma⁸. Ultimii bursieri au sosit în toamna lui '42, iar din anul următor statul român n-a mai acordat bursele. Prin urmare, în 1943, Accademia di Romania s-a golit, treptat, de membrii săi. Românii din Italia, care doreau să se repatrieze, le fusese pusă la dispoziție motonava „Transilvania”, care a plecat de la Napoli spre Constanța. Potrivit memorărilor lui Dinu Adameșteanu, directorul Scarlat Lambrino a plecat un timp în Portugalia, subdirectorul Sever Pop a plecat în Elveția, secretarul Virgil Vătășianu a plecat la Cluj, iar *in loco* rămăsese doar el (bibliotecar din 1942) și bursierul Ioan Guția. Lambrino, Pop și Vătășianu au revenit, după intervale diferite de timp, la Roma și au rămas, cu variații, până la închiderea instituției.

Un intens schimb de mesaje între Accademia di Romania, Ministerul Afacerilor Străine și Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, între 5 și 17 august, a soluționat problema pazei bunurilor și conservării bibliotecii. S-a acceptat ca secretarul V. Vătășianu și bibliotecarul D. Adameșteanu să rămână la Școală, iar subdirectorul Sever Pop să procedeze după cum va dori, în condițiile în care, cel puțin în septembrie, directorul Lambrino era încă în Școală. După ocuparea Romei de către armata germană, în septembrie 1943, S. Lambrino a sugerat autorităților române ca, în cazul ocupării Romei de Aliați, Accademia să fie pusă sub ocrotirea Sfântului Scaun, cum se pregătesc să facă și instituțiile de cultură din Roma ale altor state. Ceea ce s-a și întâmplat, Sfântul Scaun acordând o protecție morală, iar Legația Elveției, ca stat neutru, acordând protecția juridică. În decembrie 1945, atât directorul Lambrino, cât și subdirectorul Sever Pop solicitau autorităților italiene viza dus-întors pentru Elveția, în vederea reglării

⁸ Pentru toate aceste urmări a se vedea și Ion Bulei, Rudolf Dinu, *L'Accademia Romana in Roma nel secondo dopoguerra*, în *Cultură românească în Italia. 80 de ani de la crearea primei catedre de limbă română la Roma. Actele colocviului italo-român*. Roma, 27-28 martie 2006, Institutul Cultural Român, București, 2006, p. 236-238.